

“FAIR VALUE” KARŞILIĞI OLARAK GERÇEĞE UYGUN DEĞER KAVRAMI VE TESPİT HİYERARŞİSİ*

Rafet AKTAŞ**

Ali DERAN***

Özet:

IASB(International Accounting Standards Board, Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu)'nin çıkarmış olduğu muhasebe/finansal raporlama standartlarında ve FASB(Financial Accounting Standards Board, Finansal Muhasebe Standartları Kurulu)'in yapmış olduğu standart çalışmalarında "fair value" yaklaşımına doğru bir yöneliş olduğu görülmektedir. "Fair value" ifadesinin Türkçe'deki karşılığına ilişkin olarak, bugüne kadar gerek standart koyucular ve gerekse akademisyenler açısından ortak bir görüş oluşturulamamıştır. IASB ve FASB'nin yayınlamış oldukları muhasebe ve finansal raporlama standartlarında "fair value" şeklinde ifade edilen kavram, ülkemizdeki standart koyucu ve akademisyenler tarafından "gerçeğe uygun değer", "makul değer", "uygun değer", "hakkaniyete uygun değer", "adil değer" ve "rayiç bedel" gibi farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Bu çalışmanın amacı; "fair value" karşılığı olarak gerçeğe uygun değer ifadesini, IASB, FASB, TMSK(Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu), SPK(Sermaye Piyasası Kurulu), BDDK(Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu) ve TMSK(Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu)'nun yayınlamış olduğu standartlar çerçevesinde kavramsal boyut ve tespit hiyerarşisi itibarıyla inceleyerek, düzenlemelerdeki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır. Bu bağlamda, ilgili kurulların "fair value" karşılığı olarak gerçeğe uygun değer yaklaşımı ile ilgili olarak yayınlamış oldukları muhasebe ve finansal raporlama standartları incelenerek karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gerçeğe uygun değer, makul değer

* Bu çalışma; gerçeğe uygun değere (GUD) ilişkin olarak yapılan üç aşamalı çalışmanın ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Birinci çalışmada; GUD, muhasebe kuramı açısından ele alınmış ve IAS/IFRS'lerde yer alan GUD uygulamaları incelenerek muhasebe uygulamaları üzerine etkileri incelenmiştir. Bir sonraki çalışma ise; GUD'nin muhasebe denetimi açısından incelenmesi olacaktır.

** Yard.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, rafetaktas@gmail.com

*** Dr., Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, alideran@hotmail.com

“GERÇEĞE UYGUN DEĞER” AS A CORRESPONDING TERM FOR “FAIR VALUE” AND DETERMINATION HIERARCHY

Abstract:

In the standard works of FASB (Financial Accounting Standards Board) and International Accounting and Financial Reporting Standards (IAS/IFRS) issued by IASB (International Accounting Standards Board), it is observed that there is a tendency towards “fair value” approach. When we look at the Turkish term for “fair value”, there is no common agreement among standard setters and academicians. In Turkey, standard setters and academicians have used different terms for “fair value” used by International Accounting and Financial Reporting Standards issued by IASB and FASB. This study aimed to analyze “gerçeğe uygun değer”, as a corresponding term for “fair value”, with respect to dimension of the term and determination hierarchy and describe the similarities and differences in regulations of this field. In this context, respective accounting and financial reports published by related commissions about the “gerçeğe uygun değer” as a corresponding term for fair value concept have been analyzed and compared against the standards.

Keyword: Fair value

GİRİŞ

Mevcut muhasebe ve finansal raporlama standartları incelendiğinde günümüzde tarihi maliyet yaklaşımından uzaklaşarak, “gerçeğe uygun değer” (GUD) yaklaşımına doğru bir eğilim olduğu gözlemlenmektedir. Taslak standartlar incelendiğinde bu eğilimin devam edeceği ifade edilebilir. Bu çalışmada “gerçeğe uygun değer” kavramı, International Accounting Standards Board (IASB, Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu) ve Financial Accounting Standards Board (FASB, Finansal Muhasebe Standartları Kurulu) tarafından yayımlanmış olan standartlarda “fair value” olarak belirtilen kavram karşılığında kullanılmıştır. Bu kavram, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK): Muhasebe Standartları Hakkındaki Tebliği’nde (Seri XI, No:25) “makul değer” olarak ifade edilmektedir. TMSK’nın yorumu açtığı Türkiye Muhasebe Standartları birinci ve ikinci taslak metinlerinde, bu iki kavramın birlikte kullanıldığı görülmektedir. Yorumu açılan birinci ve ikinci taslak standartlarda fair value karşılığı olarak gerçeğe uygun değer ve makul değer kavramları birlikte kullanılmakla beraber, Şubat 2006’da yayınlanan TMS (Türkiye Muhasebe Standartları) ile TFRS (Türkiye Finansal Raporlama Standartları) incelendiğinde fair value karşılığı olarak gerçeğe uygun değer kavramının kullanıldığı, makul değer ise TFRS 3’te, belli durumlarda, gerçeğe uygun değeri belirlemeye yönelik bir değer olarak açıklandığı görülmektedir. BDDK’nın yayınlanış olduğu standartlarda ise fair value karşılığı olarak “rayiç bedel” ifadesi kullanılmıştır. Vergi Usul Kanunu mükerrer 266. maddesi ise “raiç bedeli” standartlarda yer alan tanımlara yakın bir anlamda

açıklamaktadır. Çalışmada, “fair value” karşılığı olarak “gerçeğe uygun değer” kavramının kullanılmış olmasının nedeni; Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (TMSK) ve Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu’nun (TMSK) yayınlamış oldukları mevcut ulusal muhasebe standartlarında bu kavramı kullanmış olmalarıdır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, “fair value” ifadesinin Türkçe’deki karşılığına ilişkin olarak, bugüne kadar gerek standart koyucular ve gerekse akademisyenler açısından ortak bir görüş oluşturulamamıştır. Ayrıca, gerçeğe uygun değer yaklaşımının uygulanışına ilişkin değişik kurulların yayınlamış oldukları standartlarda farklılıkların bulunduğu bilinmektedir.

Bu çalışmanın amacı; “fair value” karşılığı olarak gerçeğe uygun değer ifadesini, kavramsal boyutu ve tespit hiyerarşisi itibarıyla inceleyerek düzenlemelerdeki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır.

I) TEKNOLOJİK - EKONOMİK GELİŞMELER VE MUHASEBE

Günümüzde bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve küreselleşme olgusu yeni ekonomi kavramının ortaya çıkmasına yol açmış ve bu durum tüm işletme fonksiyonları ile birlikte muhasebe fonksiyonunu da etkilemiştir (Gürdal, 2004 : 88). Bu etki çerçevesinde muhasebenin günümüzde tarihi maliyete dayanan geleneksel muhasebe ve gerçeğe uygun değer temeline dayanan güncel muhasebe şeklinde bir ayrımına tabi tutulduğu görülmektedir (Aslan, 2004 : 57). Geleneksel muhasebe tanımına bakıldığında muhasebenin işletmeyle ilgili geçmişte ortaya çıkan ekonomik ve mali olayları kayıtlayan raporlayan, özetleyen ve analiz eden, geleceğe ilişkin tahminlerin yapılmasında veri ve bilgiler sunan bir bilim dalı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak, bilgi teknolojilerindeki değişimle birlikte ortaya çıkan yeni ekonomi kavramı, geleneksel anlamdaki muhasebe tanımının da değişmesine yol açmıştır.

Günümüzde muhasebe, sadece geçmiş olaylara bakarak kayıt tutan ve bu kayıtları raporlayan bir bilim dalı olmaktan çıkmış, kayıt ve raporlamada geçmişteki olayların yanında, işletmeye ait varlık ve yükümlülüklerin değerlerini etkileyecek güncel ve gelecekteki olayları da göz önünde bulunduran bir bilim dalı olma özelliğini ön plana çıkartmıştır. Bu durum, IASB’nin çerçeve çalışmasında “muhasebe geçmişteki olaylar kadar gelecekteki ekonomik fayda ve beklenen nakit çıkışı temeline de dayanmaktadır” ifadesi ile açık bir şekilde belirtilmektedir (Insurance Contracts, DSOP, Md : 213). Muhasebede ön plana çıkartılan bu özellik, muhasebenin en temel kavramlarından olan ihtiyatlılık kavramının günümüzde daha esnek uygulanması sonucunu doğurmaktadır.

Günümüzde yaşanan teknolojik ve ekonomik gelişmeler finansal bilgi kullanıcılarının ihtiyaçlarının farklılaşmasına yol açmıştır. Bu durumun muhasebe

fonksiyonundaki en önemli etkisi, değerlemede tarihi maliyet yaklaşımı yerine GUD yaklaşımının benimsenmesi olarak ifade edilebilir. Zira GUD yaklaşımına bakıldığında, bu yaklaşımın geçmişteki olaylar kadar güncel ve gelecekteki olayları da göz önünde bulunduran bir yaklaşım olduğu görülmektedir. IASB ve FASB'nin yayınladıkları son standartlar ve standart tasarımları incelendiğinde bu durum rahatlıkla görülebilir.

İletişim ve ulaşım teknolojilerinin yarattığı küreselleşme olgusu ile birlikte bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, dünya ülkelerinin aynı veya birbirleri ile uyumlu muhasebe standartları setini benimsemeleri sonucunu doğurmuştur.

ABD'de ülkemizdeki Sermaye Piyasası Kurulu benzeri olan Security Exchange Commission (SEC)'nin ve AB Komisyonunun, borsaya kayıtlı işletmelerin finansal raporlarını IASB'nin yayınladığı Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'na göre hazırlamalarını istemeleri 2005 yılını muhasebe bilimi açısından bir milat olarak karşımıza çıkartmaktadır (Kaval, 2005: 50). ABD ve AB'de finansal raporlamanın IASB'nin yayınladığı standartlar çerçevesinde hazırlanması yönünde karar alınması, FASB ve IASB'nin 18 Eylül 2002 tarihinde US Generally Accepted Accounting Principles (GAAP) ve International Financial Reporting Standards (IFRS) arasındaki farklılıkların giderilmesi konusunda yapmış oldukları Norwalk Andlaşması'nın bir sonucudur (Akdoğan, 2005: 20). ABD ve AB'de yaşanan bu gelişmeler, IASB'nin yayınladığı standartlara ilgiyi artırmış ve küresel ekonomi ile bütünleşmeyi tercih eden tüm ülkeler tarafından paylaşılar bir muhasebe standartları seti haline getirmiştir (Kaval, 2005: 50).

IASB'nin çıkarmış olduğu muhasebe / finansal raporlama standartlarında gerçeğe uygun değer yaklaşımına doğru bir yöneliş olduğu görülmektedir¹. IASB'nin son dönemlerde değerlendirme konusunda yaptığı çalışmalarda GUD yaklaşımına yönelmesi, muhasebe uygulamalarında bilanço üzerinde bir odaklanmayı da beraberinde getirmektedir. Bu durum, gelir tablosunun bilançodaki varlık ve yükümlülüklerin değerlendirme farklarını yansıtan bir tabloya dönüşmesine yol açmaktadır (Ernst-Young, <http://www2.eycom.ch>, 2005).

II) MUHASEBE KURAMI AÇISINDAN GERÇEĞE UYGUN DEĞER

Muhasebe uygulamalarında son dönemde, Anglo - Sakson anlayışın hakim olması, bir başka ifade ile İngiliz profesyonellerinin muhasebe uygulamaları ve finansal raporların sunulması konusunda, Roma hukuku geleneğine bağlı ülkeleri gerçeğe uygun finansal tablo hazırlamaya ikna etmeleri (Saltoğlu, 2005: 102), günümüzde finansal tabloların hazırlanmasında gerçeğe uygun değer yaklaşımını ön plana çıkarmıştır.

Günümüz muhasebede uygulamalarında ön plana çıkan bir değerlendirme yaklaşımı olarak GUD, muhasebe kuramında yer alan yoksun olma değeri yöntemi ile benzerlik göstermekle beraber, temelde farklı özellikler taşımaktadır.

Aslında birçok varlık için yoksun olma değeri ile gerçeğe uygun değer kavramlarının aynı anlama geldiğini söylemek mümkündür. Ancak bu iki kavram arasındaki fark bulunmaktadır ve bu durum aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Bir varlığın yoksun olma değeri, söz konusu varlıktan yoksun kalınması durumunda işletmenin katlanacağı en yüksek zararı ifade etmektedir. Bu yöntemde yoksun olma değeri, varlığın satışından gerçekleşebilir değeri, net bugünkü değeri ve yerine koyma maliyetlerinin birbirleriyle karşılaştırılmaları sonucunda belirlenir. Bu değerlendirme yönteminde yoksun olma değeri genelde yerine koyma maliyeti olmaktadır. Çünkü işletmede kullanılan bir varlığın ekonomik ömrü süresince işletmeye sağlayacağı faydanın (net nakit akımının) bugünkü değerinin veya elden çıkarma bedelinin yenileme maliyetinden büyük olması beklenir. Bu durumda yoksun olma değeri yenileme maliyeti kadar olacaktır. Ancak bazı durumlarda varlıklar için yenileme olasılığı bulunmayabilir. Bu durumda yenileme maliyeti söz konusu olmayacağından dolayı, yoksun olma değeri varlığın net gerçekleşebilir değeri veya net bugünkü değerinden büyük olanı olacaktır (Akdoğan, 2004: 70).

Bu yöntemde genelde bir varlığın yenilenip yenilenmemesi durumu göz önünde bulundurularak varlığın değeri belirlenmektedir. Gerçeğe uygun değer yaklaşımında ise varlığın yenilenebilme durumuna bakılmaksızın bir değer belirleme olayı söz konusudur. Ayrıca gerçeğe uygun değer yaklaşımının yükümlülüklerin değerlemesinde de kullanılabilmesi, bu yaklaşımı yoksun olma değeri yönteminden ayıran diğer önemli bir özellik olmaktadır.

Gerçeğe uygun değer yönteminde, bir varlığın yenilenip yenilenmeme kararı doğrudan gerçeğe uygun değerle ilgili değildir. Burada asıl amaç, elde buldurulan varlığın tam rekabet piyasalarında oluşmuş cari değerinin bulunmasıdır. Bu değer; cari maliyet değeri, cari satış değeri veya cari ekonomik değer (kullanım değeri) olabilir (Alexander, 2003).

Yukarıda açıklandığı gibi, yoksun olma değeri yöntemi, esas itibari ile bir varlığın yenilenip yenilenmeme noktasından hareketle varlıkların cari değerlerini belirlemeye çalışırken, gerçeğe uygun değer yönteminde varlık ve yükümlülüklerin tam rekabet ortamında oluşan cari değerlerinin güvenilir bir şekilde belirlenmesi üzerinde bir odaklanma söz konusudur. Her iki yöntemde birer cari değer uygulamasıdır.

Muhasebe kuramı açısından bakıldığında bir cari değer uygulaması olarak karşımıza çıkan gerçeğe uygun değer ile ilgili uygulama esaslarının incelenmesi öncesinde, kavramsal boyutunun ele alınması gerekmektedir.

A) Fair Value Kavramının Kökeni ve IASB / FASB’de Yer Alan Açıklamalar

“Fair value” ifadesi İngilizce kökenli bir ifade olup “fair” ve “value” kavramlarının birleştirilmesi ile türetilmiştir. “Fair” kavramının adil, doğru, kurallara uygun, fuar ve pazar, gibi birçok anlamı bulunmaktadır. “Value” kavramının dilimizdeki karşılığı ise kıymet veya değerdir. Bu açıklamalar sonucunda fair value ifadesinin Türkçe’ye “piyasa değeri”, “adil değer” veya “doğru değer” olarak çevrilmesi mümkündür. Ancak fair value ifadesini, bu ifadeyi oluşturan kavramlardan hareket ederek dilimize çevirmemiz durumunda, bu ifade karşılığı olarak kullandığımız Türkçe ifade, fair value ifadesinin sahip olduğu anlamı yansıtmayabilir. Bu nedenle fair value ifadesini dilimize çevirmeden önce bu ifadenin IASB ve FASB’nin yayınlamış oldukları muhasebe standartlarında nasıl tanımlandığına bakmak gerekir.

IASB’nin terimler sözlüğünde fair value ifadesi; “bilgili ve istekli taraflar arasında herhangi bir ilişkiden etkilenmeyecek şartlar altında, bir varlığın el değiştirebileceği fiyat veya yükümlülüklerin ifası sırasında esas teşkil edecek tutar” şeklinde tanımlanmıştır.

FASB ise fair value kavramına ilişkin olarak yayınlamış olduğu taslak standartta fair value ifadesini; önce, “aralarında muvazaalı bir ilişki bulunmayan bilgili ve istekli taraflar arasında, bir varlık ve yükümlülüğün işlem günündeki değişimine konu olan fiyattır” şeklinde açıklamıştır (Fasb, Fair Value Measurements, Mad:4). FASB, 29 Haziran 2005 tarihinde yaptığı toplantıda fair value tanımını revize etmiştir. Bu değişiklikten sonra fair value kavramının şu şekilde tanımlandığı görülmektedir; “cari piyasada, aralarında muvazaalı bir ilişki bulunmayan bilgili ve istekli taraflar arasında bir varlığın ya da yükümlülüğün değişimine konu olan tahmini fiyattır” (www.fasb.org, 2005)².

FASB’de fair value kavramına ilişkin olarak yapılan tanımlar karşılaştırıldığında, birinci tanımda “cari piyasa ifadesinin bulunmadığı”, bunun yerine “işlem tarihindeki değişim” ifadesinin yer aldığı görülmektedir. FASB birinci tanımda “cari piyasa” ifadesine yer vermemiş olmayı bir eksiklik olarak değerlendirip, ikinci ve son tanımda fair value kavramının cari piyasada oluşan bir değer olduğu vurgusuna yer vermiştir.

IASB ve FASB’nin fair value ifadesine ilişkin olarak yapmış olduğu açıklamalar incelendiğinde fair value kavramının aktif bir piyasada, karşılıklı pazarlık ortamında ortaya çıkan bir fiyat olduğu görülmektedir.

IASB ve FASB’nin sadece fair value ile ilgili yapmış olduğu açıklamalara bakarak, fair value ifadesinin Türkçe’de karşılığının piyasa fiyatına karşılık geldiğini de ifade etmek mümkündür. Ancak IASB ve FASB’nin yayınlamış oldukları standartlar incelendiğinde fair value kavramının yapılan tanımlamanın dışında başka anlamlara da gelebileceği görülmektedir.

B) Fair Value Karşılığı Olarak Ülkemizde Kullanılan İfadeler

Ülkemizde muhasebe standardı yayımlayan Kurulların yayınladığı standartlar incelendiğinde; TMSK ve TMSK'nın yayınlamış oldukları standartlarda fair value karşılığı olarak "gerçeğe uygun değer" kavramını kullandığı, SPK'nın fair value karşılığı olarak "makul değer", BDDK'nın ise "rayiç bedel" ifadesini kullandığı görülmektedir. Kimi araştırmacı ve uygulamacılar ise fair value karşılığı olarak "uygun değer", "doğru değer", "hakkaniyete uygun değer", "cari değer" kavramlarının kullanılmasının daha doğru olacağı yönünde görüşler bildirmektedir.

TMSK yorumuna açtığı bir çok muhasebe standardında fair value karşılığı olarak gerçeğe uygun değer ile makul değer kavramlarını birlikte kullanmakla beraber, Şubat 2006'da yayınladığı TMS ve TFRS'lerde fair value karşılığı olarak gerçeğe uygun değer ifadesini kullanmıştır. TFRS 3'de (İşletme Birleşmelerine İlişkin Türkiye Finansal Raporlama Standardı) yer alan 27. paragraf incelendiğinde makul değer in gerçeğe uygun değer in belirlenmesinde kullanılan bir değer olarak açıklandığı görülmektedir.

"İşlem tarihinde, borsada işlem gören özkaynağa dayalı araçların ilan edilmiş fiyatı o aracın gerçeğe uygun değerini gösteren en önemli delildir ve istisnai durumlar hariç kullanılmalıdır. Edinen işletmenin, işlem tarihindeki borsa fiyatının güvenilir gerçeğe uygun değer göstergesi olmadığını gösterebileceği istisnai durumlarda diğer kanıt ve değerlendirme yöntemleri kullanılabilir. Eğer diğer kanıt ve değerlendirme yöntemleri özkaynağa dayalı aracın gerçeğe uygun değeri konusunda güvenilir ölçüt sağlayabiliyorsa kullanılabilir. Piyasanın dar olması durumunda işlem tarihindeki borsa fiyatı güvenilir bir gösterge olmaz. Eğer işlem tarihindeki borsa fiyatı güvenilir bir gösterge değilse veya edinen işletme tarafından çıkarılan özkaynağa dayalı aracın piyasa fiyatı yok ise, bu aracın makul değeri örneğin; edinen işletmenin veya edinilen işletmenin gerçeğe uygun değerindeki orantusal payları baz alınarak hangisi daha net saptanabiliyorsa tahmin edilebilir".

Yukarıdaki paragrafta; makul değer in gerçeğe uygun değer in belirlenmesinde kullanılabilecek bir ölçü olduğu kanısı edinilmekle beraber, aynı standardın bir çok yerinde makul değer, gerçeğe uygun değerle aynı anlamda kullanılmış gibi bir izlenim yaratmaktadır. Bununla beraber standardın, ek A (sözlük) kısmında sadece gerçeğe uygun değer kavramının tanımlandığı, makul değer ilişkin bir tanım verilmediği görülmektedir. Bu da TMSK'nın fair value karşılığı olarak sadece gerçeğe uygun değer kavramını kullandığına ilişkin güçlü bir kanıttır. Bu bağlamda, TMSK taslak standartlarda fair value karşılığı olarak makul değer ile gerçeğe uygun değer kavramlarını birlikte kullanmakla beraber, yayınlamış olduğu standartlarda sadece gerçeğe uygun değer kavramını kullanmayı uygun görmüştür. Makul değeri ise sadece gerçeğe uygun değeri açıklamak veya belirlemek amacıyla kullanılan bir değer veya bir kavram olarak kullanmıştır.

Bu kavramların hangisinin IASB ve FASB’de yayınlanan fair value ifadesinin tam olarak karşıladığı konusuna geçmeden önce hemen belirtmek gerekir ki; TMSK, TMSUDSK ve SPK tarafından yayınlanan muhasebe standartlarında yer alan tanımlar, IASB’nin yayınlamış olduğu UMS ve UFRS’lerdeki fair value tanımları ile birebir örtüşmekteyken, BDDK’nın yayınlamış olduğu muhasebe standartlarındaki rayiç bedele ilişkin tanım FASB’de yapılan tanıma benzemektedir. Vergi Usul Kanunu’nda (VUK) yer alan rayiç bedel ile BDDK’daki rayiç bedel tanımları karşılaştırıldığında tanımlar arasında ifade farkı olmasına rağmen, anlatılmak istenenin aynı olduğu sonucu çıkmaktadır. Zira VUK mükerrer 266.madde de rayiç bedel, “bir iktisadi kıymetin değerlendirme günündeki normal alım satım değeri” şeklinde tanımlanmaktadır. Açık bir şekilde ifade edilmemekle birlikte, “normal alım – satım değeri” ifadesi ile anlatılmak istenenin herhangi bir muvazaaya yer vermeyecek şartlar altında oluşan alım satım değeri olduğu sonucu çıkmaktadır.

Tüm kurum ve kuruluşların yapmış oldukları tanımlar karşılaştırıldığında tanımlar arasında ifade bakımından farklılık olmasına rağmen, anlam bakımından çok önemli bir fark bulunmamakta, tüm tanımlarda fair value ifadesi özünde tam rekabet şartlarında oluşan piyasa fiyatına dayandırılmaktadır.

III) ÇEŞİTLİ DÜZENLEMELERDEKİ GERÇEĞE UYGUN DEĞER TESPİT HİYERARŞİSİ

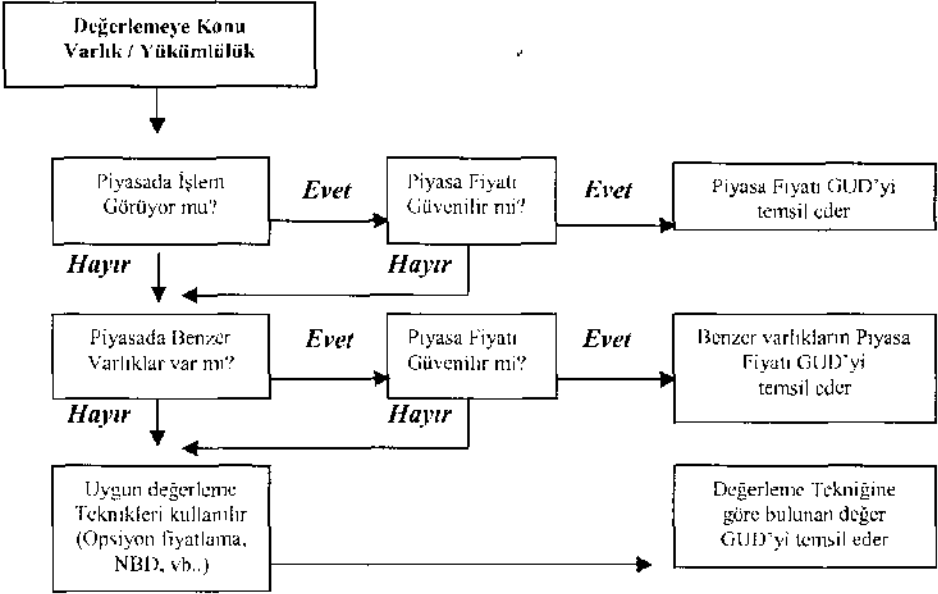
GUD’nin kavramsal boyutunun ortaya konulabilmesi için; IASB ve FASB’de bu yaklaşımın ne şekilde kullanıldığına bakmak gerekmektedir.

A) IASB’de Gerçeğe Uygun Değerin Tespitine İlişkin Hiyerarşi

Muhasebe kuramındaki geçmişi çok daha eskilere dayanmasına rağmen, gerçeğe uygun değer kavramı Uluslararası Muhasebe Standartları’na 1982 yılında çıkarılan UMS 20; Devlet Teşvik ve Yardımları ile ilgili standartta girmiştir. Bununla beraber, IASB gerçeğe uygun değer kavramına ve uygulama esaslarına ilişkin olarak bugüne kadar bir standart yayınlamamıştır. Bunun yerine gerçeğe uygun değer yaklaşımının ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlenen muhasebe standartlarında ele alarak ifade etme yolunu seçmiştir (Tokay vd., 2005: 13). IASB’nin genel anlamda kavramsal ve uygulama boyutunda GUD’ye ilişkin bir çalışması bulunmamakta, ancak ihtiyaçlar paralelinde standardın özelliğine göre GUD kavramı ayrıca ele alınarak geliştirilmektedir.

IASB’nin halen yürürlükte olan Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarının büyük bölümünde varlık veya yükümlülüklerin değerlendirilmesinde gerçeğe uygun değer yaklaşımı kısmen veya tamamen kullanılmaktadır. Bu standartlar incelendiğinde GUD’nin belirlenmesinde öncelikle piyasa fiyatının esas alındığı, varlık

ve yükümlülüklerle ilişkin olarak piyasa fiyatına ulaşamaması durumunda, GUD'nin benzer varlıkların piyasa fiyatlarından hareketle tespit edileceği görülmektedir. Piyasa fiyatının güvenilir olmaması durumunda ise GUD'nin uygun değerlendirme teknikleri (NBD, opsiyon fiyatlaması vb.) kullanılarak belirlenebileceği belirtilmektedir. Bu durumu aşağıdaki şekil üzerinde göstermek mümkündür.

Şekil : 1
Gerçeğe Uygun Değer Tespit Hiyerarşisi

B) FASB'de Gerçeğe Uygun Değerin Tespitine İlişkin Hiyerarşi

FASB başkanı Robert Herz'in; "Mevcut ekonomik koşulların etkisini yansıtan muhasebe uygulamaları açısından bakıldığında genelde, gerçeğe uygun değerın tarihi maliyetten daha iyi bir ölçüm olduğu görülmektedir"³ şeklindeki ifadesinden sonra FASB, 4 Haziran 2003 tarihinde, IASB'nin aksine, GUD'nin kavramsal çerçevesi ve uygulama esaslarına ilişkin olarak bir projeyi öneri olarak sunmuştur. Daha sonra 23 Haziran 2004 tarihinde, gerçeğe uygun değer kavramı ve uygulama esaslarını ilişkin olarak bir taslak standart yayınlamıştır. Kurul, son toplantısında projeyi 2005 yılının son çeyreğinde tamamlamayı planladığını belirtmiştir. Ancak şu ana kadar projeye ilişkin bir sonuç yayınlanmamıştır (www.fasb.org, 2005). FASB'nin yaptığı bu çalışmanın gerçeğe uygun değerın belirlenmesine yönelik olarak yapılan en geniş kapsamlı çalışma olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır (Bies, 2005: 29). Bununla

birlikte çalışma, gerçeğe uygun değerın uygulama alanını genişletmemektedir. Söz konusu çalışma mevcut ve gelecekte çıkacak standartlar içinde yer alan gerçeğe uygun değer yaklaşımında kavramsal ve uygulama birlikteliğini sağlamak amacı ile yapılmaktadır (www.iasb.org, 2005).

FASB'nin GUD'ye ilişkin olarak yayınlamış olduğu son taslak standart çalışmasında GUD'nin uygulanmasına ilişkin olarak aşağıdaki esasları benimsediği görülmektedir.

FASB esas itibari ile GUD olarak piyasa fiyatını kabul etmektedir. FASB'ye göre bu fiyat işletmenin sürekliliği altında tahmin edilen bir fiyatı ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle bu değer zorlama bir fiyatı ya da tasfiye amacı ile yapılan değerlemeyi ifade etmemektedir. Bu bağlamda tanımda yer alan cari işlem ifadesi normal bir işlemi ifade etmekte, zorlama ve alışılmadık bir işlemi ifade etmemektedir. Ayrıca GUD işlem anındaki ekonomik koşulları da yansıtmakta bir başka ifadeyle bu koşullardan etkilenmektedir (www.fasb.org, 2005).

Taslak çalışmada yer alan GUD'nin belirlenmesine ilişkin esaslar incelendiğinde ilk bakışta 5 aşamalı bir hiyerarşinin bulunduğu görülmekte ise de, detaylı bir şekilde incelendiğinde esas itibariyle IASB'deki uygulamaya benzer üçlü bir hiyerarşinin bulunduğu görülmektedir. Taslakta 5 aşamalı hiyerarşi şu şekilde sıralanmaktadır.

- 1- Aktif bir piyasada varlık ve yükümlülükler için yayınlanmış fiyatlar,
- 2- Benzer varlık ve yükümlülükler için yayınlanmış fiyatlar,
- 3- Yayınlanmış fiyatlardan ziyade direkt piyasa verilerinin kullanılması,
- 4- Direkt olmayan (dolaylı) piyasa verilerinin kullanılması,
- 5- İşletmeye ilişkin verilerin kullanılması.

GUD tahmininde öncelikle piyasa temelli veriler kullanılmaktadır. İlk olarak yayınlanmış piyasa fiyatı, yoksa benzer varlıkların piyasa fiyatı veya bu ikisi güvenilir değil ise yine piyasa temelli verilerden hareketle tahmini piyasa fiyatı GUD'yi temsil etmektedir. Bu da mümkün değil ise tahmin metotları kullanılabilir.

Ancak burada da ilk aşamada tahmin metotları içinde yer alan bilgiler açısından piyasadan elde edilen dolaylı veriler tespit hiyerarşisinde ilk sırayı almaktadır. Bunlara da ulaşılamaması durumunda son olarak işletmenin kendi verilerine başvurulmaktadır. FASB tarafından GUD'nin belirlenmesinde son aşamada, işletme verilerinin kullanılmasının önerilmesi, GUD'nin subjektif esaslara göre belirlenmesine yol açabilir. Bu durumda, aynı nitelikte varlıklara sahip iki ayrı işletmenin söz konusu varlıkları birbirlerinden çok farklı değerler ile raporlamaları her zaman mümkündür. Kanaatimize göre GUD'nin belirlenmesinde işletme verileri gibi subjektif verilerin kullanılması gerçeğe uygun değer yaklaşımının ruhuna aykırıdır. Ancak GUD'nin

belirlenmesinde kullanılan işletme verilerinin tüm piyasa katılımcılarının ulaşabilecekleri veriler olması durumunda, bu verilerin GUD'nin belirlenmesinde kullanılabilir.

FASB'de yer alan 5'li hiyerarşiye bakıldığında hiyerarşinin 1. basamağının IASB'nin 1. basamağına karşılık geldiğini, 2. ve 3. basamağın ise IASB'nin 2.basamağına karşılık geldiğini, 4 ve 5. basamağın ise IASB'nin son basamağına karşılık geldiğini söylemek mümkündür. Çünkü GUD'nin belirlenmesinde her iki uygulamada da birinci basamakta piyasa fiyatı esas alınmaktadır. IASB'nin 2. basamağında esas alınırken, FASB'nin 2. ve 3. basamaklarında benzer varlıkların piyasa fiyatı veya direkt piyasa verilerinin GUD'nin belirlenmesinde esas alınmaktadır. Her iki uygulamada da direkt GUD'nin belirlenmesinde söz konusu varlık veya yükümlülüğe ait olmayan, fakat söz konusu varlığın GUD değerini yansıtabilecek direkt piyasa verileri kullanılmaktadır. IASB 3. basamakta GUD'nin uygun değerlendirme tekniklerine belirlenebileceğini ifade ederken, FASB, 4. ve 5. basamaklarda GUD'nin öncelikle piyasadan elde edilen dolaylı veriler tespit edilmesini buna ulaşılmaması durumunda işletmeye ilişkin verilerin kullanılabilirliğini ifade etmektedir. IASB'nin 3. basamağı ile FASB'nin 4. ve 5. basamakları ortak özellikleri GUD'nin belirlenmesinde tahmini bir takım verilerden hareket ederek, değerlendirme teknikleri ile GUD'nin belirlenmesidir. IASB'nin yayınlamış olduğu UMS ve UFRS'lerde GUD'nin değerlendirme teknikleri ile belirlenmesi durumunda, değerlendirme modellerinde kullanılacak verilerin nereden sağlanacağı veya nasıl oluşturulacağına ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır. Kanaatimize göre bu modelde kullanılacak verilerin tüm piyasa katılımcılarının tahmin edebilecekleri veriler olması gerekmektedir.

IASB ve FASB'nin GUD'nin belirlenmesine ilişkin olarak yapmış oldukları açıklamalar incelendiğinde, piyasa fiyatının GUD'yi temsil eden en iyi fiyat olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak piyasa fiyatının GUD'yi en iyi temsil eden fiyat olabilmesi için piyasadaki alıcı ve satıcı taraflar arasında muvazaalı bir ilişki bulunmaması, bir başka ifade ile GUD'nin belirlenmesinde esas alınan piyasa fiyatının tam rekabet piyasası koşullarında oluşması gerekmektedir. Aksi takdirde bu piyasa fiyatının GUD'yi temsil etmesi mümkün değildir.

Varlık ve yükümlülüklerle ilişkin fiyatların aksak rekabet şartlarında gerçekleşmesi durumunda varlık ve yükümlülüklerin değeri uygun değerlendirme modelleri kullanılarak bulunur. GUD'nin değerlendirme modelleri ile tespitindeki amaç, bu varlık ve yükümlülüklerle ilişkin işlem fiyatının tahmin edilmesidir. Bu durumda işlemlerle ilgili olarak tarafların bilgi sahibi olduğu ve aralarındaki işlemler konusunda her iki tarafın istekli davrandığı gibi bazı varsayımlar altında GUD değeri belirlenmelidir (Fasb, Fair Value Measurements, Mad:9).

B) Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK), Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nda (BDDK) Gerçeğe uygun Değerin Belirlenmesine İlişkin Hiyerarşi

TMSK, SPK ve BDDK'nın yayınlamış oldukları muhasebe standartları IASB'nin yayınlamış olduğu UMS ve UFRS'ler ile önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. Söz konusu kurulların yayınladıkları standartlar önemli ölçüde UMS ve UFRS'lerin bir çevirisi şeklinde olmaları nedeniyle, bu standartlarda gerçeğe uygun değer belirlenmesine ilişkin olarak UMS ve UFRS'lerde yer alan hiyerarşinin aynısının olduğunu ifade etmek mümkündür.

SONUÇLAR

IASB ve FASB'nin yayınlamış oldukları muhasebe ve finansal raporlama standartlarında "fair value" şeklinde ifade edilen kavram ülkemizdeki standart koyucular tarafından farklı şekillerde adlandırılmıştır. BDDK bu kavram karşılığı olarak "Rayiç Bedel", SPK, "Makul Değer", TMSK, "Gerçeğe Uygun Değer" ifadelerini kullanmıştır. Literatürde ise "cari değer", "uygun değer", "adil değer", "hakkaniyete uygun değer" ve "doğru değer" gibi kavramlarında yer yer kullanıldığı görülmektedir. Kanaatimizce kavram kargaşasına yol açmamak için bu kavramın nasıl ifade edileceği konusunda bir uzlaşma sağlanmalıdır. Bu doğrultuda; TMSK, SPK ve BDDK'nın konuyla ilgili yetkililerinin bir araya gelerek, akademisyen ve uygulamacıların da görüş ve önerilerini almak suretiyle ortak bir kavram kullanmaları en uygun çözüm olacaktır.

IASB ve FASB'nin GUD tanımları incelendiğinde bu değer esas itibarıyla tam rekabet koşullarında oluşan piyasa fiyatını temsil ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bununla birlikte standartlardaki GUD'nin uygulama esasları incelendiğinde ise piyasa fiyatı dışında farklı yöntemlerle bulunan değerlerin de kimi zaman GUD'yi temsil ettiği görülmektedir. Bu anlamda standartlarda yer alan GUD tanımının esasen bu yaklaşım ile anlatılmak istenen durumu tam olarak karşılayamadığı görülmektedir.

Aslında GUD'nin piyasa fiyatı dışında bir yöntemle bulunması durumunda temsili değer olarak GUD, varsayımsal ve belli belirsiz bir değer olarak karşımıza çıkar. Genel anlamda ifade edecek olursak gerçeğe uygun değer cari değeri temsil eden bir değerdir. Burada hemen belirtmek gerekir ki; bu değer kimi zaman cari maliyet değeri, kimi zaman cari satış değeri, kimi zaman ise cari ekonomik değere (kullanım değeri) karşılık gelmektedir.

IASB ve FASB'deki uygulamalar incelendiğinde, GUD'nin piyasa fiyatı temelinde belirlenmesi durumunda bu uygulamalar arasında bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. Ancak GUD'nin değerlendirme modelleri ile belirlenmesi durumunda,

piyasa verilerinin öncelikli olarak kullanılması daha sonra işletmeye ilişkin verilerin kullanılması durumu FASB'de açıkça belirtilmekte iken, IASB uygulamasında bu duruma ilişkin bir açıklamaya yer verilmemiştir.

Burada belirtmek gerekir ki; işletmenin özel varsayım ve bilgilerinin kullanılması GUD'nin ruhuna aykırı değildir. Ancak buradaki önemli nokta; bu uygulamada piyasa katılımcılarının da tahmin edebilecekleri verilerin kullanılması gerekmektedir.

FASB'nin gerçeğe uygun değer nasıl hesaplanacağı ve uygulanacağına yönelik olarak IASB'ye oranla daha ayrıntılı çalışma yaptığı görülmektedir. IASB'nin gerçeğe uygun değer yaklaşımının teorisi ile ilgili yeterli bir çalışma yapmadığı ve gerçeğe uygun değer yaklaşımını ayrı bir standartta ele alıp açıklamadığı bilinmektedir. Bu yaklaşımın, ihtiyaçlara bağlı olarak düzenlenen UFRS'ler içindeki hükümler ile şekilleneceği ve bu uygulamalar sonucunda netleşeceği yönünde görüşler bulunmaktadır. Ülkemizdeki tartışmalar ise genelde kavramsal ve tanımsal boyutta odaklanmaktadır. Uygulamalar ise IASB'nin yayınladığı standartlar paralelinde yürütülmektedir.

SONNOTLAR

¹ Geniş bilgi için bakınız: S.Hüseyin TOKAY, Ali DERAN ve Rafet AKTAŞ: "Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarında Gerçeğe Uygun Değer Yaklaşımı ve Muhasebe Uygulamalarına Etkisi" XXIV. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, Fethiye, 2005, s.15.

² FASB'nin "fair value" projesine ilişkin ayrıntılı bilgi: http://www.fasb.org/project/fv_measurement.shtml linkinden elde edilebilir.

³ FASB başkanı Robert Herz'in yaptığı konuşma metni: <http://www.garp.com/events/PostBaselForum/Presentations/Brandon.pdf> linkinden elde edilebilir.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN, Nalan. (2004), *Enflasyon Muhasebesi*, Ankara.

AKDOĞAN, Nalan. (2005), "Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Türkiye Muhasebe Uygulamalarına Getireceği Değişiklikler ve Vergi İlişkisi". *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt : 7, Sayı : 1, s. 20.

ALEXANDER, David. (2003), *Fair Values in IAS GAAP*. <http://www.business.uiuc.edu/cicra/conferenecs/gottingen/Papers/Alexander.pdf> (Erisim Tarihi 25/02/2005)

ASLAN, Sinan. (2004), "Uluslararası Finansal Raporlama Standartları İle Getirilen Yeni Düzenlemeler: IFRS 1-5", *Muhasebe ve Denetim Bakış*, Yıl : 4, Sayı : 13, s.57.

BIES, Susan Schmidt (2005), "Fair Value Accounting" *Federal Reserve Bulletin*, Vol: 91, Issue 1, p.29.

Ernst-Young, "How fair is fair value?". http://www2.ey.com.ch/publications/items/ifrs/single/200506_fair_valuc/en.pdf (Erişim Tarihi: 27.11.2005)

FASB, Proposed Exposure Draft. Proposed Statement of Financial Accounting Standards, Fair Value Measurements.

FASB: <http://www.fasb.org>

GÜRDAL, Kadir. (2004), "Yeni Ekonomi Kavramı ve Yeni Muhasebe Anlayışı", *Muhasebe ve Denetim Bakiy.* Yıl : 4, Sayı : 13, s. 88.

IASB : <http://www.iasb.org>

Insurance Contracts, Draft Statement of Principles, md. 213, (<http://www.iasc.org.uk/docs/ins/main03.pdf>) (Erişim Tarihi: 21.10.2003).

KAVAL, Hasan. (2005), "Finansal Araç Kavramı, Uluslararası Muhasebe Standartlarına Göre Muhasebeleştirilmesi ve Vergi Mevzuatı İle Karşılaştırılması", *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı 200, s. 50.

SALTOĞLU, Müge. (2005), "Uluslararası Finansal Raporlamanın Geleceğine Yön Veren Gelişmeler", *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt : 7, Sayı : 1, s. 102.

TOKAY, S.Hüseyin; DERAN, Ali; ve AKTAŞ, Rafet. (2005), "Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarında Gerçeğe Uygun Değer Yaklaşımı ve Muhasebe Uygulamalarına Etkisi", *XXIV. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, Fethiye, s. 13.

-----"Establishing A New World Order International Accounting Standards". (2005), A Workshop at the Base II-Banking Regulation Forum" Zurich, 5th to 7th April 2005 Session No 1. <http://www.garp.com/events/PostBaselForum/Presentations/Brandon.pdf> (Erişim Tarihi: 15.10.2005)

-----"Fair Value Accounting is The Accepted Model", <http://www.ivsc.org/pubs/gvi/0409.pdf> (Erişim Tarihi: 17.10.2005).

http://www.fasb.org/project/fv_measurements.html (Erişim Tarihi: 15.10.2005)